

**ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ АМОРАТИ  
БУХОРО ДАР “БУХОРО-ГАҲВОРАИ  
ТУРКИСТОН”-И САИД МАНСУР  
ОЛИМӢ (Тақриз ба асари Саид Мансур  
Олимӣ “Бухоро – гаҳвораи  
Туркистонбошиги”.- Бухоро, 2004.- 128 б.)**

**ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ  
БУХАРСКОГО ЭМИРАТА В КНИГЕ  
“БУХАРА-КОЛЫБЕЛЬ ТУРКЕСТАНА”  
САИДА МАНСУРА ОЛИМИ (Отзыв на  
книгу Саида Мансура Олими “Бухара –  
колыбель Туркестана”. – Бухара, 2004. –  
128 с.)**

**REFLECTION OF THE HISTORY OF  
BUKHARA EMIRATE IN “BUKHARA -  
THE CRADLE OF TURKESTAN” BY  
SAID MANSUR OLIMI  
(Review of the book by Said Mansur  
Olimi “Bukhara - the cradle of Turkestan” -  
Bukhara, 2004. - 128 p.**

**Абдукаримов Ҷамолиддин Аҳмадалиевич,**  
н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи халқи  
тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б. Гафуров;  
**Абдуқодиров Абдуҳафиз Абдуқудусович,**  
н.и.т., дотсенти кафедраи таърих ва  
динишиносии ДДХБСТ (Хуҷанд, Тоҷикистон)

**Абдукаримов Ҷамолиддин Аҳмадалиевич,**  
канд. истор. наук, доцент кафедры истории  
таджикского народа ГОУ “ХГУ имени акад.  
Б.Гафурова”; **Абдуқодиров Абдуҳафиз  
Абдуқудусович,** канд. истор. наук, доцент  
кафедры истории и религиоведения ТГУПБП  
(Худжанд, Таджикистан)

**Abdukarimov Jamoliddin Ahmadalievich,**  
candidate of History, associate professor of the  
department of the history of Tajik nations under  
the SEI “KhSU named after acad. B.Gafurov”;  
**Abdukodirov Abduhafiz Abdukudusovich,**  
candidate of History, associate professor of  
history and religious studies department under  
TSULBP (Khujand, Tajikistan)  
**e-mail: abdukarimov\_1979@mail.ru**

Доир ба таърихи сулолаи Манғития дар Бухоро сарчашмаҳои зиёди таърихӣ таълиф шудааст. Дар сарчашмаҳои мазкур хусусиятҳои хоси вазъи сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии аморати Бухоро, шахсияти намояндагони сулолаи Манғития инъикоси худро ёфтаанд.

Дар омӯзиши таърихи аморати Бухоро дар нимаи дуҷуми асри XVIII ва аввали асри XIX сарчашмаҳои қаламӣ? аз қабилӣ “Тухфат ул-хонӣ”-и Муҳаммад Вафоӣ Карминағӣ, “Тулшан ул-мулук”-и Муҳаммад Яъқуб, “Тоҷ ут-таворих”-и Муҳаммад Шариф, “Таърихи Муқимхонӣ”-и Муҳаммад Юсуфи Муншӣ, «Таърихи салотини Манғития»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ, «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития»-и Аҳмади Дониш, «Таърихи нофеъӣ»-и Муҳаммад Алӣ ибни Муҳаммадсаиди Балҷувонӣ, «Силсилаи салотини Манғития»-и Садри Зиё, «Таърихи амирони Манғитияи Бухоро»-и Садриддин Айнӣ ва ғайра аҳамияти калони илмӣ доранд.

Яке аз чунин асарҳои ҷолиб оид ба таърихи аморати Бухоро “Бухоро-гаҳвораи Туркистон” ном асари яке аз фарзандони охири намояндаи сулолаи Манғития амир Олимхон - Саид Мансур Олимӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи маълумоти Мачид Ҳасанӣ аз завҷаҳои мухталифаш амир Олимхон 37 фарзанд (16 писар, 21 духтар) дошт. Номҳои духтарони амир, ки маълум гаштааст, инҳоянд: 1. Шукрия. 2. Мухсина. 3. Хайрия. 4. Муслима. 5. Солеҳа. 6. Назокат. 7. Муборак. 8. Муъмина. 9. София. 10. Узрӣ; писарон: 1. Саид Умар. 2. Саид Мурод. 3. Саид Иброҳим. 4. Саид Абдурахим. 5. Саид Абдуфаттоҳ. 6. Саид Абдулкабир. 7. Саид Азимшиор. 8. Саид Мансур (шоир). 9. Саид Абдулло. 10. Саид Абдулҳочӣ. 11. Саид Абдуғаффор. 12. Саид Ҳочӣ. 13. Саид Абдусаттор. 14. Саид

Абдурауф. 15. Саид Мухаммад. 16. Саид Ориф [4, с.162]. Аз маълумоти болозикр бармеояд, ки Саид Мансур Олимӣ ҳаштумин фарзанди Олимхон мебошад.

Саид Мансур Олимӣ дар асар дар бораи худ маълумот надиҳад. Бино ба маълумоти мутарҷими асари мазкур ба забони ӯзбекӣ Ҳ. Тӯраев ӯ соли 1931 дар Афғонистон ба дунё омада, чанд муддат бо шуғли омӯзгорӣ машғул гаштааст.

“Бухоро-ғахвораи Туркистон”-и Саид Мансур Олимӣ дар доираи илми таърихнигорӣ муосир чандон маълум нест. Асари мазкур бо ҳуруфоти арабиасоси форсӣ навишта шуда, бори аввал соли 1996 дар Туркия нашр гаштааст. Соли 2004 бошад аз ҷониби номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи Университети давлатии Бухоро Ҳалим Тӯраев ба забони ӯзбекӣ тарҷума ва бо ҳуруфоти кириллӣ нашр гаштааст [5, с.3].

Худуди хронологии асари Саид Мансур Олимӣ “Бухоро-ғахвораи Туркистон” аз давра истилои Осиёи Миёна аз ҷониби арабҳо то солҳои 20-уми асри XX-ро дарбар мегирад. Дар асар пас аз қисмати муқаддимаӣ дар бораи зуҳури дини ислом дар қаламрави Мавароуннаҳр, оид ба топоними Бухоро, масоҳати Бухоро, китобхонаҳои Бухоро бо нишон додани ном ва таъдоди китобҳо, қаламрави Бухоро, сохтори идоракунӣ ва мансабҳо, мадрасаҳои Бухоро (рӯйхати сад мадраса ва маблағи барои бунёди он масраф гардида), ғаммомҳо, дарвозаҳои Бухоро ва ҳашт сулолае, ки дар Бухоро ҳукумат ронданд, аз Сомониён то Манғитҳо маълумоти хеле ҷолибу нодир инъикос гаштааст. Қисмати асосии асар бештар ба воқеаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва маданияи Мавароуннаҳр дар давраи ҳукмронии сулолаи Манғития, махсусан дар бораи шахсият ва хусусиятҳои ҳоси давраи ҳукмронии охирин намоёндаи сулола, яъне падари муаллиф - амир Олимхон бахшида шудааст [5].

Қайд кардан бамаврид аст, ки бештари таърихномаҳо, солномаҳо, манокӣҳо аз ҷониби воқеанависон, таърихнигорони дарбор бо дастуру супоришҳои амиру хонҳо навишта шуда, дар онҳо дар аксари маврид шахсият ва музаффариятҳои ҳарбии ҳокимони давр, аҳли дарбор ва сарлашқарон ҳамчун футухот, кишваркушӣ, ҷиҳод ва ғазовот инъикос ёфтаанд. Дар ин асарҳо баъзан ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ яктарафа инъикос меёбанд, муаллифон бештар ба таърифу тавсифи шахсони олимақом мепардозанд ва дар ин маврид мансубияти иҷтимоӣ, қаробату наздикӣ ба дарбор ва мавқеи муаллиф ба мадди аввал мебарояд. Бинобар ин зарурати муносибати интиқодӣ, таҳлили илмӣ воқеъбинона (объективӣ), назари ҳақбин ба чунин сарчашмаҳо ва муқоисаю муқобилаи онҳо ба дигар маъхазҳо ба миён меояд.

Саид Мансур Олимӣ низ меҳост, ки доир ба зиндагӣ ва фаъолияти падараш асаре таълиф намояд. Таълифи асари мазкур, аз як ҷониб, қарзи фарзандӣ дар назди падар бошад, аз тарафи дигар, бо ин васила меҳост, воқеаҳои дар Бухоро ба вуқӯъ омадари дар як асар инъикос намояд. Дар натиҷаи омӯзиши маълумоти асари мазкур ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки Саид Мансур Олимӣ дар асари худ ба воқеаву ҳодисаҳои замони падараш эътибори махсус зоҳир намудааст, аммо ин давра аз ҷониби муаллиф аз нигоҳи яктарафа таҳлил гашта, манфиатҳои аморати Бухороро ба мадди аввал гузошта шудааст. Бо вучуди ин асари мазкур дар омӯзиши баъзе паҳлӯҳои норавшани ҳукмронии сулолаи Манғития, махсусан давраи ҳукмронии амир Олимхон аҳамияти калони илмӣ дорад.

Дар таълифи асари худ муаллиф аз “Ҳотираҳо”-и амир Олимхон, маълумоти шахсоне, ки амир Олимхонро мешинохтанд, бо ӯ ҳамсӯхбат гаштаанд, асарҳои аз ҷониби муаррихони Афғонистон ва мамлакатҳои Шарқ навишта шуда, инчунин маълумоти рӯзномаву маҷаллаҳо ба таври фаровон истифода намудааст. Бино ба таъкиди худ муаллиф ӯ аз маълумоти асари “Таърихи Салимӣ”-и Мирзо Салимбек, ки дар китобхонааш маҳфуз буд, истифода намудааст [5, с.3]. Бино ба таъкиди муҳаққиқон Ш.Воҳидов ва Ф.

Ансорова соли 1949 ба Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии АИ Ўзбекистон асаре дастрас шудааст, ки “Таърихи Салимӣ” ном дошт. Соли 1952 дар чилди I-уми “Собрания восточных рукописей Института востоковедения (СВР) АН Узбекистана” ин дасхат бо тавсифи мухтасар ворид гардидааст [2, с.4]. Аз маълумоти Саид Мансур Олимӣ бармеояд, ки нусхаи дигари “Таърихи Салимӣ”-и Мирзо Салимбек дар Афғонистон махфуз будааст.

Дар чараёни омӯзиши маълумоти асар маълум мешавад, ки Саид Мансур Олимӣ дар таълифи асари худ асарҳои дигари таърихӣ, аз қабилӣ “Афғонистон дар масири таърих”-и Муҳаммад Ғубор ва дигаронро истифода намудааст. Аммо муаллифи асари “Бухоро – гахвори Туркистон” кӯшиш намудааст, ки маълумоти онро дар доираи манфиатҳои падараш Олимхон мавриди таҳлил қарор диҳад [5, с.74-86].

Лозим ба ёдоварист, ки ғалабаи Инқилоби Октябр дар сарнавишти минбаъдаи мардуми аморати Бухоро дигаргуниҳои куллиро ба миён овард. Пас аз сарнагун гардидани “Мухторияти Туркистон” кӯшишҳои нахустин барои аз байн бурдани аморати Бухоро оғоз гардид, ки он дар таърих бо номи “Воқеаи Колесов” маълум аст [1, с. 173-178; 5, с. 285-287]. Вале кӯшишҳои аввалини ҳукумати Шуравӣ дар роҳи сарнагун намудани аморати Бухоро бенатиҷа, бо мағлубияти лашкари рус анҷом ёфт. Омилҳои зерин сабабҳои мағлубияти ҳукумати Шуравӣ гардиданд:

1. Аз рӯзҳои нахустини ғалабаи Инқилоби Октябр аморати Бухоро ба яке аз марказҳои бузурги ҳаракати зиддишуравӣ табдил ёфта буд. Амир Олимхон бо мақсади ҳифзи ҳокимияти худ тамоми имконияту чораҷӯиҳоро истифода кард. Ӯ бо дастаҳои ҳарбии атаман Дутов, ки дар Оренбург қарор дошт, робитаро мустаҳкам намуд. Дастаҳои босмачиён ва тарафдорони ҳукумати подшоҳиро, ки пас барқароршавии ҳукумати шуроҳо дар Тоҷикистони Шимолӣ, Помир ва сарнагун гаштани Мухторияти Қўқанд ба қаламрави аморати Бухоро фирор карда буданд, дастгирӣ намуд ва кӯшиш ба харҷ дод, ки бо истилогарони хориҷӣ муносибати худро мустаҳкам кунад.

2. Ҳукумати Ф.И. Колесов вазъи сиёсӣ ва ҳарбии аморатро ба инобат нагирифта, ба ваъдаҳои бардуруғи чавонбухориён бовар кард. Чавонбухориён дар қаламрави аморат тарафдорони зиёд надоштанд. Танҳо дар чанд шахрҳои атрофи Бухоро чун Когон (Бухорои нав), Карки, Кармина ва ғайра амал менамуданд. Амири Бухоро бар муқобили ҳама гуна ғояҳои сиёсӣ маърифатӣ мубориза бурда, намегузошт, ки он дар аморат паҳн гардад. Зидди чавонбухориён ба таври шадид мубориза мебуд, ҳатто, фаъолияти рӯзномаҳо аз ҷумла “Бухорои шариф”-ро январӣ соли 1913 пас аз нашри шумори 153-ум бастанд.

3. Мардуми аморати Бухоро ба инқилоби халқӣ омода набуданд. Зеро, амирони Бухоро мардумро дар зулмоту ҷаҳолат нигоҳ медоштанд, намегузоштанд, ки онҳо ба рӯшноӣ бароянд ва ё бедор шаванд. Мардум дар бораи инқилоб, ҳокимияти Шуравӣ тасаввуроте надоштанд.

Пас аз ҳучуми фронти туркистонӣ ба Бухоро амир Олимхон маҷбур шуд, ки аввал ба Бухорои Шарқӣ ва баъд ба Афғонистон фирор намояд [6, с.285-287].

Суоле ба миён меояд, ки чаро амир Олимхон маҳз ба Афғонистон фирор намуд? Сабаби асосии рӯ ба маҳз Афғонистон овардани амир ҳамчаворӣ ин давлат бо аморати Бухоро ва дар ҳамон давра на он қадар хуб ҳифз шудани сарҳадди байни ду мамлакат буд. Ғайр аз ин байни амирони Бухоро ва амирони афғон робитаҳои наздики сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ мавҷуд буд. Ҳамчунин амири Бухоро аз амири Афғонистон умеди мадади ҳарбӣ низ дошт.

Дар “Бухоро- гахвори Туркистон” зиндагӣ ва фаъолияти минбаъдаи амир Олимхон дар Афғонистон, мулоқоти ӯ бо Амонуллоҳон (1919-1929), дар бораи дастгирӣ, инъикос гаштааст. Амири афғон гарчанде, ки барои дар қаламрави сарзамини мазкур қарор

гирифтани амир Олимхон мусоидат намуда, ба ӯ аз ҳисоби давлат маош чудо карда бошад ҳам, нисбат ба ин таклиф мусоидат накард [5, с.74-76].

Дар асари мазкур роҷеъ ба саҳлангории амири Афғонистон Амонуллохон барои кӯмак ба амир Олимхон ва нақшаву ҳамкориҳои пинҳонии ӯ бо давлати Русия чунин омадааст: “Аз вазъият аён мегардад, ки Амонуллохон ҳамаи дарҳои кӯмакҳои ҳарбиرو ҳам аз ҷониби худ ва ҳам аз тарафи сафоратхонаҳои дар Қобул қарор доштара барои амири Бухоро баста буд. Ба дӯстону пайвандони амир Олимхон, ки дар Афғонистон қарор доштанд, маълум буд, ки ваъдаи кӯмаки Амонуллохон бардурӯғ аст. Равшан мегардад, ки таклиф гаштани амир Олимхон ба Афғонистон, ваъдаи кӯмак ва мусоидат дар ташкили вохурӣ бо сафирони давлатҳои хориҷӣ ба он мақсад буд, ки то душманони амир дар тасарруфи Осиёи Миёна ба ҳучуми Бухоро дучор нагарданд ва дар зери назорати амири Афғонистон қарор гиранд. Дар асару мақолаҳои намояндаи маъруфи таълимоти коммунизм ва ҳамзамонони ӯ дар бораи забти Бухоро ва Осиёи Миёна аз ҷониби Русия омадааст, ки Амонуллохон аз солҳои нахустини ҳукумати худ бо коммунистони Русия робитаҳоро мустақкам нумодааст. Аз забти Осиёи Миёна аз ҷониби коммунистон ягон ҳарос надоштааст. Барои таъмини истиқлолияти Афғонистон кишварро аз инглизҳо ҳимоя кард ва онро аз мустамликадорони Британия озод намуд. Акнун ҳукумати Британия, ки бо падари ӯ муносибати хуб дошт, ба душман табдил ёфт. Барои мубориза бо инглизҳо ба ӯ иттифокӣ лозим буд. Бинобар ҳамин бо ҳукумати навтаъсиси шуроҳо робита пайдо намуд [5, с.84-85].

Амонуллохон барои барқарор намудани робитаҳои дипломатӣ бо кишварҳои ҳамҷавор таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекард. Пеш аз ҳама ӯ эътирофи ҳукумати шуравиро ба таври расмӣ эълон дошта, бо ҳамин восита ҳамкориҳои сиёсиро бо роҳи мукотибот ва ташрифи намояндагии расмӣ ҳар ду ҷониб ба роҳ монд [3, с.192-193].

Бо мақсади таъмини бехатарии амир аз ҷониби ҳукумати афғон аз қалъаи Футуҳ берун баромадан манъ карда шуд. Дар вақтҳои зарурати сафар гурӯҳи махсус амирро ҳифз ва назорат менамуд. Ин кор воситаи асосии кандани робитаҳои амир аз муносибатҳои беруна буд. Ҳатто, аз шаҳри Қобул аз 11 км зиёд дур рафтан мумкин набуд. Барои сафар ба Пағмон ё Чалолобод амир бояд ҳукуматро огоҳ менамуд ва иҷозат мегирифт [5, с.84-85].

Инчунин Саид Мансур Олимӣ дар асараш доир ба давраи ҳукмронии амирони афғон Ҳабибулло Килконӣ (Бачаи Саққо) (1929 январ-октябр), Нодиршоҳ (1929-1933), ҳаммаслакони амир Иброҳимбек, Анвар пошшо, Салим пошшо ва мулоқоту муносибатҳои онҳо бо амир Олимхон маълумот додааст [5, с.76-78].

Ҳамин тариқ, асари “Бухоро-ғаҳвораи Туркистон”-и Саид Мансур Олимӣ гарчанде бештар аз рӯи манфиатҳои аморати Бухоро ва падараш амир Олимхон навишта шуда бошад ҳам, дар омӯзиши таърих, паҳлӯҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии Бухоро аҳамияти хоса дорад.

#### **ПАЙНАВИШТ:**

1. Айни С. *Тарихи амирони Мангитияи Бухоро*. – Кулӣёт ҷилди 10. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 344.
2. Воҳидов Ш., Ансорова Ф. *Мирзо Салимбек ва асари ӯ “Таърихи Салимӣ”/ Муқаддима, таҳияи матн, нусхабадал, эзоҳот ва факсимилеи асар*. – Панҷакент, 2024. – 264 с. (+460 с. факсимиле).
3. Давлатов М. *Мир Гулам Мухаммад Губар и его книга “Афганистан на пути истории”*. – Худжанд: Хуросон, 20024. – 328 с.
4. Замонов А. *Бухоронинг Мангит амирлари тарихи*. – Тошкент, 2023. – 176 с.
5. Саййид Мансур Олимӣ. *Бухоро-ғаҳвораи Туркистон*. – Бухоро, 2004. – 128 с.

6. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011. – 644 с.
7. XIX аср охири- XX аср бошларида Бухоро // Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Бухоро, 2016. – 184 с.

**REFERENCES:**

1. Ainy S. History of the Emirs of Bukhara.- Kulliyot volume 10.- Dushanbe: Irfan, 1966.- 344 pp.
2. Vahidov Sh., Ansoorova F. Mirzo Salimbek and His Work "History of Salimi"/ Introduction, preparation of the text, copy, notes and facsimile of the work.- Panjakent, 2024.- 264 pp. (+460 p. facsimile).
3. Davlatov M. Mir Gulam Muhammad Gubar and His Book “Afghanistan on the Path of History”. - Khujand: Khuroson, 20024.-328 pp.
4. Zamonov A. History of the Mangit Emirs of Bukhara.- Tashkent, 2023.-176 pp.
5. Sayyid Mansur Olimi. Bukhara-the Cradle of Turkistan.- Bukhara, 2004.- 128 pp.
6. Hotamov N., Davudi D., Mullojonov S., Isomatov M. History of the Tajik People. -Dushanbe: "Er-Graph, 2011.- 644 pp.
7. Bukhara at the End of the 19th century - the Beginning of the 20th century//Proceedings of the scientific and theoretical conference of the republic.- Bukhara, 2016.- 184 pp.